

Bevezetés

A kutatás tárgya, kérdésfelvetései

A kötet öt gyergyói szerző kéziratát mutatja be, értelmezi. Közülük négy személy gyergyócsomafalvi: Köllő (sz. Borsos) Teréz 1909-ben született és 2008-ban halt meg, életének első szakaszában irgalmas nővér, ezután háziasszony volt; Huszár András 1931-ben született, elsősorban gazdálkodással foglalkozott, illetőleg mezőgazdasági gépeken dolgozott, jelenleg nyugdíjas; Czirják Gergely kovácsmester 1913-ban született, Kolozsváron halt meg 1993-ban; Köllő Vilma 1933-ban született, férje kőműves-asztalos volt, ő maga varrónő, jelenleg nyugdíjasként unokáját neveli. Antal János Gyergyótekerőpatakon született 1924-ben, Gyergyószentmiklóson halt meg 2009-ben. Életének egyik meghatározó élménye hadifogsága volt.

Czirják Gergely írta meg elsőként önéletrajzát (1976-tól kezdődően), kéziratának részletét Salamon Anikó közölte 1979-ben négy másik szerző szövegével együtt (Salamon 1979: 192–279). Köllő Teréz 1980-ban kezdett hozzá az íráshoz, kéziratát nem sikerült publikálnia, annak ellenére, hogy számos kísérletet tett ennek érdekében. Antal János, aki élete során számos feljegyzést készített, 1994-ben kezdett hozzá a ma meglévő ötfüzetnyi terjedelmű kézirata elkészítéséhez, önéletrajzának kivonata 2008-ban jelent meg (Antal 2008). Huszár András 2003-ban kezdte el önéletírását, kéziratát egy ideig befejezettnek tekintette, majd hozzálátott a folytatáshoz, napjainkban is ír. Végül Köllő Vilma, aki első versét 1982-ban írta meg, nem rendelkezik befejezett kézirattal, önéletrajzi jellegű feljegyzéseit folyamatosan készíti. A szövegek elemzése során azonban nem ezt a kronológiai sorrendet veszem alapul, ehelyett azokat kutatásom kontextusában tárgyalom, aszerint, hogy melyik kézirattal mikor találkoztam először.

A kéziratok rendre szerzőjük életének történetét mondják el, s ezzel ahhoz a nagy szövegcsaládhoz kapcsolhatók, melyet a továbbiakban *népi önéletrajznak* nevezek. Mind az irodalomtudományban meghonosított műfaji kategória, az *autobiográfia*, mind a néprajzi műfajként, a népi írásbeliség specifikus elemeként ismertté vált *népi önéletírás* hatalmas szakirodalmat, illetőleg jelentős mennyiségű forrásközlést sorakoztat

fel, mely főként az utóbbi néhány évtizedben jelentősen gyarapodott, számos vitát is eredményezve, mind a nemzetközi, mind a magyar tudományos közéletben. A népi önéletírások kutatása, a szövegek, illetőleg a jelenség értelmezése éppen ezért a néprajzi szempontok mellett nem hagyhatja figyelmen kívül az irodalomelmélet és -történet, a szociológia, a pszichológia tudományos eredményeit sem. E bonyolult interdiszciplináris tér azonban egy egészen egyszerűnek látszó folyamatra összpontosul esetünkben: különböző lokális társadalmak tagjai valamilyen indokkal, meghatározott vagy kevésbé tudatos céllal tollat ragadnak, és legjobb tehetségük szerint megírják életük történetét, esetenként pedig kézírataikat promoválni kezdik, rokonoknak, ismerősöknek, értelmiségieknek mutatják meg azokat. E folyamatnak manapság egyre gyakrabban a kéziratok publikálása az eredménye.

Az elemzés tárgyát képező szövegek kiválasztása többféleképpen meghatározott szempontokat részesít előnyben, téziseim a következő kérdéskörökre építkeznek:

a. *Korszak, életkor, nemi hovatartozás.* A kutatás jelenlegi eredményei alapján nem indulhatok ki abból, hogy az általam vizsgált kéziratok korábbi gyergyói önéletíró-hagyományokra építkeznek. Az általam vizsgált szerzők mindegyike a második világháború előtt született, tehát miközben iskolába a század első évtizedeiben járt, mindet felnőttként érték a huszadik századnak a világháború utáni jelentősebb eseményei, korszakai, nagy vonalakban: a kommunizmus, a kollektivizálás, a Ceaușescu-féle diktatúra évei, illetőleg az 1989-es rendszerváltás. Íráshoz idős korukban folyamodtak, kézírataik nagyrészt az 1989-es forradalom után, vagy az azt közvetlenül megelőző korszakban finalizálódtak. Fontos kérdés tehát, hogy miért éppen ebben az időszakban jöttek létre a kéziratok, mi motiválta azok megírását, illetőleg, hogy a szerzők hogyan, milyen kontextusban beszélnek az egyéni életpályájukról, mely történeteket milyen intencióval emelik ki saját életük papírra vetésekor. Ugyanakkor ehhez a kérdéshez kapcsolódik az egyes szerzőknek és kézírataiknak a szűkebb/tágabb társadalmi környezethez kötődő viszonya, az önéletírással kapcsolatosan a hatalom, az értelmiség, a sajtó, a lokális társadalom, a család és az egyén által képviselt attitűdök, valamint a szerző nemi hovatartozása is. A nemi hovatartozással kapcsolatosan igyekeztem férfi és női kéziratokat egyaránt beszerezni és vizsgálni, miután kíváncsi voltam arra is, hogy a kérdésfelvetésnek van-e ilyen irányú haszna, vonzata. Úgy érzem

azonban, sem mennyiségi, sem minőségi különbséget nem határozhatok meg konkrétan ezzel kapcsolatban, a megkülönböztetésnek azonban bizonyos tartalmi vonatkozásokban végső következtetésem során szerepe lesz. Kérdésem ugyanakkor arra is irányul, hogy esetenként milyen további problémákat vet fel a kéziratok publikálását körülvevő kontextus.

b. *Az egyén íráshoz fűződő viszonya.* Az írással kapcsolatba hozható mindenféle funkció, kontextus, mint a kommunikáció, az ismeretközlés, a saját célra készített feljegyzés vagy a szépirodalmi jelleg és megannyi más vetület mellett fontos kérdés, hogy vannak-e az íráshoz (vagy akár az olvasáshoz) való viszonyban olyan egyéni vetületei, melyek összefüggésben állnak azzal a jelenséggel, miszerint bizonyos személyek megírják életük történetét. Az elemzés az önéletírás finalitásaira, motívumaira, stratégiáira fordít figyelmet, s egyáltalán arra, hogy mi hasznot hoz az etnográfiai érdeklődésnek az ezekről a kéziratokról való beszéd. Az egyéneket szerzőként (néprajzi szempontból: folklóralkotókként) való kezelés összefüggésbe hozza az egyéni életpályát a történelemmel, illetőleg az egyén társadalmi szerepével, szerepvállalásával, az egyéni (szöveg)alkotást, írást a kanonizált műfajokkal (vers, regény, biográfia, autobiográfia), a társadalom által ismert főbb megnyilatkozási formák (hétköznapi beszédhelyzetek, szépirodalom, tudományos szövegek, sajtó) mondanivalóit az egyéni intenciókkal (számvetés, tanítás, az írás iránti elkötelezettség, írásszeretet).

c. E kérdés ugyanakkor az *írás és oralitás* viszonyát is érinti: felváltja-e, kiegészíti-e, helyettesíti-e a saját élet történetének megírása a saját élet történeteinek elmesélését? Illetőleg: melyek az összefüggések az írásban elmondott élettörténet és a saját életét megíró egyénről mások által forgalmazott történetek, vélemények között? Hogyan érvényesül az úgynevezett *oralité mixte*, a kevert szóbeliség jelensége a népi önéletírás esetében?

d. *Regionalitás.* Kérdés az is, hogy van-e az elemzőnek kellő joga *gyergyói* népi önéletrajzról beszélni? E kérdés akár úgy is éleződhetne, hogy van-e specifikus gyergyói önéletírás, mely esetenként más területeken, régiókban keletkezett szövegektől elkülöníthető, ám ilyen elemzésbe bocsátkozni, a témát megfelelően kimeríteni szinte lehetetlen. A problematika ehelyett itt arra irányul, hogy az egyes szerzők a saját életük történetének megírásakor hogyan viszonyulnak saját életterük lokális viszonyaihoz, miképpen és milyen véleményt alkotnak Gyergyóról mint régióról, s hogy mindebből levonhatók-e olyan következtetések, melyek a népi önéletrajznak mint a kutatás tárgyának jobb megismerését elősegítenék.

e. *A kutatás lehetséges hatása, következményei.* A gyergyói népi önéletrajzok kutatására vállalkozva reflektálni szeretnék arra is, hogy történetileg, illetőleg napjainkban e jelenség hogyan gyakorolhat hatást a tudomány diskurzusaira. Láttatni szeretném, hogy e hatás kétirányú, amennyiben a néprajztudomány nem csupán felfedezi, értelmezi a népi önéletírást mint a népi írásbeliség témaköréhez kapcsolható műfajt vagy jelenséget, és ezzel mintegy önmagát fejleszti, hanem egyúttal hatást gyakorol e szövegek keletkezésére, létezésének körülményeire, főként a publikálásban vállalt szerepe révén. E kölcsönösség közelebb hozza egymáshoz a kutatót és kutatásának tárgyát, a szerzőt, a népi alkotót, olyannyira, hogy esetenként kutató és szerző egymás élettörténetének részévé is válnak.

Módszertani kérdések, terminológia

a. *A kéziratok felkutatása, kiválasztása.* A kéziratok felkutatása és kiválasztása során elsősorban azt tartottam szem előtt, hogy a szerzőről, illetőleg ennek kéziratáról a lokális társadalom által megfogalmazott vélemények is elérhetők, dokumentálhatók legyenek. Bár a kutatás Gyergyót mint régiót nevezi meg, a szövegek nagy része gyergyócsomafalvi, egyszerűen falusi társadalomban élő emberek által spontán módon, tehát *nem felkérésre írt* kézirat. Ily módon nem csak az egyes egyénekről külön-külön alkotott egyéni/lokális vélemények értelmezhetők, hanem a lokális társadalomnak a kérdéskörrel alkotott általános véleménye is láttatható. A gyergyószentmiklósi, tehát városi környezetben élő szerző esete ezt kiegészíti, illetőleg ezzel képez némi kontrasztot.

Itt tartom alkalmasnak megjegyezni, hogy az illető régió egyúttal saját életterem is, Gyergyócsomafalva nem csak szülőfalum, hanem jelenlegi lakóhelyem is. Mindazonáltal nem kívánom problematizálni ezt a helyzetet, csupán ott, ahol ez feltétlenül szükségessé válik. Része is vagyok, meg nem is a lokális társadalomnak: iskolai, egyetemi éveim alatt nem tartózkodtam otthon, öt évvel ezelőtt szinte kívülállóként érkeztem haza munkahelyemre, a gyergyói múzeumba. E helyzetnek legfontosabb hozadéka viszont az, hogy annál gyakrabban, illetőleg nem csak a hagyományos értelemben vett gyűjtési helyzetekben találkozhatom a kutatásom során az egyes önéletírókkal.

b. *Kutatás, rákérdezés a lokális közösség körében.* A rákérdezés, mely során az egyes szerzőkről alkotott lokális véleményekre voltam kíváncsi, irányított interjúk során eredményezte azokat a megnyilatkozásokat, melyek a továbbiakban látható módon az értelmezés szerves részét képezik. Ezeket nem szerkesztettem adattárba, minden általam fontosnak tartott szöveg beépül az elemzésbe. Másrészt, a rákérdezést Gyergyócsomafalván tudatos tájékozódás előzte meg aziránt, hogy kik lehetnek az interjúk számára releváns tudással rendelkező személyek.

c. *A szövegek reprodukálása.* Az öt szöveg bemutatásakor számos idézetet építék be dolgozatomba, ezeket igyekszem a lehető legnagyobb bethűséggel lejegyezni. Egyik önéletrajz írója, Köllő Teréz azonban olyan kézírásjeleket használ, melyek átvétele technikailag nem megoldható, így azoktól eltekintek, viszont szándékomban áll megjeleníteni a függelékben néhány reprezentatív oldal kópiáját.

d. *Az értelmezés módszereivel, lehetőségeivel* a dolgozat különböző fejezeteiben részletesen foglalkozom. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy mivel célom nem az egyes szerzők életpályájának rekonstruálása, a tartomelemzés módszeréhez (tehát az élettörténet reprezentatív adatainak felsorolásához és értelmezéséhez) közvetlenül nem folyamodom, ehelyett a David G. Mandelbaum által megfogalmazott és alkalmazott hármas lehetőséggel élek. E módszer szerint az életrajzi adatokat biológiai, kulturális, társadalmi, pszichoszociális dimenziók szerint lehet csoportosítani; az életpályát fordulópontok szerint érdemes szakaszokra bontani, s ez egyúttal az említett dimenziók elemeit is egybevonja; a fordulópontokkal kapcsolatosan kutathatóvá válnak az egyének személyes viselkedési, alkalmazkodási, adaptációs stratégiái (Mandelbaum 1982: 30–33). A szövegek bemutatása, értelmezése, illetőleg *close reading* típusú olvasata során tehát elsősorban a szerzők életpályájának fordulópontjaira koncentrálok, annál is inkább, mivel a szerzők maguk is esetenként előtérbe helyezik élettörténetük fontosabb szakaszait.

Kutatásom két nagy tudománytörténeti paradigmához: az egyéniség-kutatás hagyományait folytató élettörténet-kutatáshoz, illetőleg az írástörténet és az íráshasználat vizsgálatának paradigmájához illeszkedik.

e. *Terminusok.* Jóllehet a terminológia történeti alakulása szorosan összefügg a kutatások történetével, a most következő néhány sor csupán érintőlegesen hivatkozik a szakirodalom egyes tételeire, melyekkel részletesebben a további fejezetekben foglalkozom.

Nemzetközi vonatkozásban Jaques Voisine állapítja meg, hogy a *biographie* megnevezésből származó *autobiographie* terminusát szélesebb körben csupán a 19. században fogadja el a (francia) tudományos gondolkodás (Voisine 1963: 138). A magyar tudományos gondolkodás rendre használja mind e fogalom magyarosított változatát (*autobiográfia*), mind pedig ennek magyar megfelelőit (*önéletrírás, önéletrajz, emlékirat*), illetőleg rokonított fogalmait (*memoár, krónika, napló*). A *Magyar Néprajzi Lexikon* 1981-ben Küllős Imola által jegyzett szócikke a *paraszt-önéletrajz* fogalmát használja, megkülönböztetve azt a *parasztkrónika* műfajától (Küllős 1981: 186–187). A *Világirodalmi Lexikon* ugyanekkor a *paraszi önéletrajz* megnevezést tartalmazza.¹ Ugyancsak Küllős Imola a néhány év múlva megjelenő szintézisében, a *Magyar Néprajz V.* kötetében a „*paraszt*” előtagot elhagyva használja az *élettörténet, önéletrajz* fogalmakat (Küllős 1988).

A *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* nemrég a *népi élettörténet* címen jelentette meg szócikkét.² A *paraszi* előtagról *népire* történő áttérés nyilván összefügg a magyar néprajztudomány paradigmaváltásaival is. A *népi önéletrajz* fogalom használatát Péter László például úgy indokolja, hogy a *népi* kevésbé körülhatárolható, mint a *paraszi*, tehát tágabb kontextust biztosít a terminus számára (Péter 2006: 159).

Jómagam szintén a *népi önéletrajz* fogalmát részesítem előnyben és használom a továbbiakban, tekintettel arra, hogy az *élettörténet* fogalma számomra inkább jelenti a kutatók által hanghordozóra rögzített, szóbeli műfajt, mintsem azt az írott szövegtípust, mely elemzésem tárgyát képezi. Emellett, a *népi önéletrírás* fogalmával a szövegalkotást mint gyakorlatot, írásfolyamatot tartom érdemesnek megnevezni.

¹ Király István (főszerk): *Világirodalmi Lexikon 10*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 185.

² Keszeg 2002d. Bővebben a témával kapcsolatosan lásd Keszeg 2007: 153–155.